

XVI. YÜZYILDA KARS-I MARAŞ SANCAĞI'NDA MU'ÂFLAR VE MU'ÂFİYET SEBEPLERİ

KURT, Yılmaz*
TÜRKİYE/TURÇIYA

ÖZET

1563 yılında Kars-ı Maraş Sancağı'nda yaşayan 25.466 nefer vergi nüfusundan 4.664'ü (% 18.31) ehl-i seyf, ehl-i ilm veya ehl-i hizmet oldukları için mu'âf sayılmışlardır. Bunlardan 2.026 kişi ürettikleri hizmet sebebiyle mu'âf sayılırken 1.421 kişi sipâhi veya sipâhizâde olduklarından vergiden affedilmişlerdir. 179 imamın yanında 265 kişi derviş veya abdâl sayıldıklarından vergi vermiyorlardı.

Kars-ı Maraş'ta mu'âfların % 18'lik bir orana ulaşmış olması, Kanunî döneminde görülen Sadrazam İbrahim Paşa'nın tedbiriyle bastırılan isyan hareketinin sosyal ve ekonomik arka planını rakamlarla göstermesi açısından önemlidir.

Tahrir Defterlerinin belirli konularda sistematik olarak sorgulanması önemli kıyaslamalar yapmamızı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kars-ı Maraş Sancağı, Avârız-ı Divâniye, tekâlif-i örfiyye, mu'âf, derbendçi, kânciyân, sayyâdan, muhassıl, müderris, imam, mu'tak, sipâhi, sipâhizâde.

ABSTRACT

The total population of Kars-ı Marash was 25.466 person in 1563. From the total population 4.664 (% 18.31) person were exempted from taxes because of that they were ahl-i sayf, ulama, ahl-i hidmat. Also from them 2.026 person were exempted from the taxes because of their services. In addition to 1421 cavalry soldier or cavalry soldiers' sons 179 imam and 265 dervish or abdal were free from the taxes.

Their rate arrived % 18 in the era of Kanuni owing to the effects of the measures which were used by Grand vizier İbrahim Pasha in the oppression of the revolt. This number is important because it shows background of the oppression of this revolet.

The search of tax registers enables us to make evaluation and some comparison on the subject.

*Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü 06100 Sıhhiye-ANKARA/TÜRKİYE. Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi. **e.posta:** yilmazkurt2002@yahoo.com

Key Words: Kars-ı Maraş Sancağ, Avâriz-ı divâniye, Tekâlif-i örfiyye, Exempt, Derbendci, Miners, Hunters, Student, Teacher, İmam, Mu'tak, Cavalry soldier, Cavalry soldier's son.

Kars-ı Maraş Sancağı Neresi İdi?

Kars-ı Maraş Sancağı, merkezi Maraş olan Zulkadriye (Dulkadirli) Eyaleti'ne bağlı büyük bir sancaktı. Bugünkü idari bölünüşe göre sancağın doğu sınırlarında yer alan Göksun, Andırın, Çokak gibi nahiyeleri Maraş ilinde; Tufanbeyli (Mağara), Saimbeyli (Haçın) nahiyeleri Adana ilinde; merkez Kars-ı Maraş (Kadirli), Bayındır (Bahçe), Haruniye, Savrun, Sinbas, Karamanlı Yakası nahiyeleri ise Osmaniye ili sınırları içerisinde yer almaktadır.

Araştırmanın Kaynakları ve Metot

Bu araştırmamızda ana kaynağımızı Ankara Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadîme Arşivi'nde yer alan 1563 (971) tarihli ve 168 numaralı **Kars-ı Maraş Mufassal Tahrir Defteri** oluşturmaktadır. Bu defter verileri yine aynı arşivde bulunan 290 numaralı **Kars-ı Maraş İcmal Defteri** bilgileriyle desteklenmiştir.

Mufassal defterde yer alan bütün nüfus bilgileri ile birlikte mu'âflar ve mu'âfiyet sebepleri Excel veri tabanında bilgisayara girilmiştir. İkinci bir iş olarak kethüdâ, imâm, müezzin, pîr-i fânî, sipâhî gibiçeşitli vergilerden mu'âf olan kişilerbaba adları ve mu'âfiyet sebepleri ile birlikte ayrı bir dosyada veri tabanına işlenmiştir. Bu yapılırken bu kişilerin bağlı oldukları köy, mahalle veya cemâ'atin de bilinmesi istenilmiştir. Bazı mu'âflarda kan bağı önemli olduğundan imâm, müderris, sipâhî gibi görev sahiplerinin çocuklarının veya kardeşlerinin bir mu'âfiyetlerinin olup olmadığının araştırılabilmesiaçısından bu tespit önemlidir.

Mu'âf olanlarınbaba adları ile birlikte veri tabanına işlenmesi sırasında *sipâhî* ve *sipâhîzâdelerin* tamamı veri tabanına işlenmiştir. Ancak toplu bir şekilde "tâife" başlığı altında yazılmış olan *sayyâdân*, *kürekçiyân*, *kânciyân* ve *derbendçiyân* topluluklarının baba adları ile birlikte veri tabanına işlenmesine gerek duyulmamıştır. Ancak bu mu'âf toplulukların içerisinde pîr-i fânî, mecnûn, sipâhî gibi ikinci bir mu'âfiyet sebepleri olanlar baba adları ile yazılmıştır.

Mu'âf Kime Denir?

Arapça ism-i mef'ûl (edilgen ortaç) olan *mu'âf* kelimesi *affolunmuş*, *bağışlanmış*; *ayrı tutulmuş*; *serbest* gibi anlamlara gelmektedir (Devellioğlu, F., (1980), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat**, Ankara, 784). **Osmanlı Tahrir Defterlerinde** ise çoğu zaman *mu'âf ani 'l-avâriz* veya *mu'âf ani 'l-avâriz ve 'r-rüsûm* deyimlerinin kısaltılmışı olarak karşımıza çıkar. Her iki durumda da *rüsûm-ı raiyyet* denilen *kulluk vergileri*'nden tamamen veya kısmen affedildiğini göstermek için kullanılmaktadır. Ancak bazı kişi veya gruplarda mu'âfiyetin kapsamı belirtilmeyerek sadece *mu'âf* kaydı düşülmekle yetinilmiştir. Bu

durumlarda kişinin görevi veya sosyal statüsü belli ise mu'âfiyetin sınırlarını da tespit etmek mümkündür. Ancak bu konuda hiçbir ipucu bulunmadığı zamanlarda her hâlde bu mu'âfiyeti yaygın anlamı ile ele almak gerekecektir.

Avâriz en genel tanımıyla bir olağanüstü hâl vergisidir. Savaş, deprem gibi olağanüstü durumlarda devletin içine düştüğü kötü durumdan kurtulabilmesi için padişah fermanı ile konulan avâriz vergisi zamanla olağan bir vergi haline gelmiş ve Tanzimat dönemine kadar *kadılar* yardımıyla düzenli olarak toplanmıştır (Özel, O., “Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avâriz ve Cizye Defterleri”: <http://www.bilkent.edu.tr/~oozel/av1.doc>).

Tahrirlerin düzenli yapıldığı XVI. yüzyıl boyunca ağırlığını fazla hissettirmemiş olan avâriz vergisi, aynı yüzyıl sonunda ortaya çıkan uzun savaşlar ve buna bağlı olarak gelişen Celâlî isyanlarının açtığı yaralar sebebiyle sürekli vergi halini aldı. Balıkesir sancağında 1537'de 60 akça olan avâriz vergisi 1592'de 160 akça; Ankara'da 1593 yılında 250 akça olarak ödendi (S.Demirci, (2006) , “Mardin Çevresinin Olağanüstü Vergi Mükellefiyeti: Diyarbakır Eyâleti Örneği, 1640- 1700”, **I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri**: 277). Demirci'nin aynı çalışmasında avârizin Diyarbakır'da 1645-1700 arasında hiç değişmeksizin 400 akça olarak ödendiğini görmekteyiz. Rum Kanûnu'nun bir örneği olan Sancak Kanûnnâmesi'ne göre resm-i raiyyet, bir çiftlik yerden 50 akça, yarım çiftlikten 25 akça, bennâkten 14 akça, mücerreden ise 6 akça olarak alınmaktaydı. XVI. yüzyılda bir koyunun ortalama 30-35 akça, bir imamın yevmiyesi 8-10 akça olduğunu düşünecek olursak avârizden ve rûsûm-ı ra'iyetten mu'âf olmanın önemi daha iyi anlaşılabilir.

Zaman ve Mekân Faktörü

Araştırmamızın verilerinin toplandığı 1563 yılıdevletin zirvesisayılan Kanunî, saltanatın son yıllarıdır. Devlet henüz mu'âfiyetlerin daraltılması yönünde bir çaba içerisine girmemiştir. Bu nokta vardığımız sonuçların daha iyi değerlendirilmesi açısından önemlidir. Göz önünde bulundurulması gereken ikinci bir nokta ise Kars-ı Maraş sancağının özel sayılabilecek konumudur. 1516 yılında Osmanlı hâkimiyetine geçen ve 1522 yılına kadar Dulkadirli Sülâlesi'nden Şehsüvaroğlu Ali Bey'e dirlik olarak verilen Dulkadir Eyaleti'nin Dulkadiroğulları Beyliği'nden devir alınan özel bir konumu vardır. Bunu en yoğun şekliyle sancakta yaşayan *sipâhî ve sipâhîzâde* varlığında görmemiz mümkündür. Bu konuda sipâhî ve sipâhîzâdelerin mu'âfiyetleri işlenirken geniş olarak bilgi verilecektir. Kısaca Kars-ı Maraş Sancağı'nda mu'âfların diğer sancaklara kıyasla daha çok olması bu iki sebeple açıklanabilir: Devletin güçlü olduğu bir dönemde çeşitli sebeplerle mu'âfiyetler verilmesinde bir sakınca görülmediği gibi devlet bu mu'âfiyetleri verirken sancağın Dulkadirli'den devr alınan mu'âfiyetlerine de özen göstermek gereği duymuştur diyebiliriz.

Mu'âfiyet Sebepleri Nelerdir?

Osmanlı devleti, bazı kişileri veya toplulukları, ya devlete yapmış olduğu bir hizmetten dolayı veya kişinin özel konumu sebebiyle mu'âf tutmuştur. Bu mu'âfiyet yine bu kişinin veya grubun taşıdığı statüye uygun olarak sınırları belirlenmiş bir mu'âfiyetti.

Halil İnalçık'ın belirttiği gibi vergilerden muâfiyette üç kademe bulunmaktaydı (İnalçık, H., (1996), “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”, Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi, Eren Yayıncılık: 52; ayrıca **Bellekten**, XXIII/92). Mu'âfiyetin alt sınırı avâriz vergisinden mu'âfiyet olarak görünmektedir. Orta derecede mu'âfiyet ise mu'âf *ani'l-avâriz ve'r-rüsûm* yani bütün raiyyetlik vergilerinden ve avâriz vergisinden affedilmiş olmaktı. Çok özel olarak ise bazı kimseler için *avâriz-ı divaniyye ve tekâlîf-i örfiyye ve rüsûm-ı sâ'ireden mu'âf* şeklinde formüle edilen üst düzeyden mu'âfiyet tanınmıştı (TD.168, 134b). Yine bazı kayıtlarda *rüsûm-ı sâ'ireden* denilmekle yetinilmeyerek *âdet-i aġnâmdan* da mu'âf oldukları özellikle belirtilmekteydi (TD.168, 266a). Bizim mufassalımızda geçmemekle birlikte bu tür mu'âfiyetlere *cerahordan, nüzuldan, ispençeden, cizyeden, kul vermekten* gibi değişik mu'âfiyetler de eklenebilmekteydi (Kurt, Y., (2005). **Çukurova Tarihinin Kaynakları III, 1572 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.: LXXII).

Mu'âf olabilmek için *raiyyet ve raiyyet oğullarından olmamak, raiyyet defterinde hiçbir kimseye raiyyet (kul) yazılmış olmamak* şartı aranmaktadır (TD.168, 123a).

I. Askerî/Örfî Mu'âflar

Başta sancakbeyi olmak üzere devleti temsil eden idareciler vergilerden mu'âf oldukları için mufassaldefterlere yazılmazlardı. Ancak sancakbeyinin *nöker* veya *hıdmetkâr* diye adlandırılan adamları deftere çoğu zaman yazılmış ve isimlerinin üzerine *hıdmetkâr, ser-hayyâtın* veya *nöker-i mirliva* oldukları işaret edilmiştir. Bunu 1525 yılı Adana mufassalında açık olarak görmekteyiz (Kurt, Y., (2004) :6-11). Sancakbeyi gibi zeamet tasarruf eden zaimler ve timarlı sipâhîler de **Mufassal Defter**'de değil, **İcmal Defteri**'nde kayıtlıdır. 1563 yılında Kars-ı Maraş Sancakbeyi olan Mahmud Bey'in ismini ancak **İcmal Defteri**'nden öğrenebilmekteyiz. Mahmud Bey'in oğlu sancakta bulunan zaimden birisi olduğu halde zaim olarak sadece Piri Veled-i Dede'nin adı mufassalda yer almaktadır (TD.168, 191b).

Kethüdâ kelimesi Osmanlı yönetim sistemi içerisinde merkezî teşkilatta yardımcı, ikinci adam veya taşrada daha çok köyün veya cemâ'atin devletle olan işlerini yürüten resmî görevli anlamında kullanılmıştır (Canatar, M., (2002), “Kethüdâ”, **DIA**, 25, 332). “Kethüdâ” kelimesi kaynağımızda bu ikinci anlamıyla yanimahalle, köy veya cemâ'atin temsilcisi anlamında geçer.

Defterimizde geçen toplam 74 kethüdâdan 31'i için sadece *kethüdâ* denilmekle yetinilmiştir. Birisinin beratla kethüdâ tayin edildiği belirtilmiş ancak mu'âfiyetinin ne olduğu açıklanmamıştır. Bir kethüdânın hem beratlı ve hem de bütün avâriz ve tekâliften mu'âf olduğu açıklanmıştır. 28 kethüdâ için *mu'âf ani'l-avâriz ve't-tekâlif* kaydı düşülmüştür. 13 kethüdânın mu'âfiyeti ise *mu'âf ani'l-avâriz* olarak sınırlandırılmıştır.

Bu bilgiler toplu olarak değerlendirilecek olursa karşımıza bir metot sorunu çıkmaktadır. Burada verilen bilgileri ne şekilde anlamak gerekmektedir? İki beratlı kethüdâ dışındaki 72 kethüdânın elinde beratları olmadan mı görev yapmaktadırlar? Bu genel işleyiş içerisinde pek de mümkün görünmemektedir. Belki de beratlı oldukları bildirilen iki kişi yeni kethüdâ olarak atandıklarından bunların beratlarından söz edilmek gereği duyulmuştur. Aynı şekilde sadece kethüdâdenilerek mu'âfiyetlerinden söz edilmeyen kethüdâların da belirli bir mu'âfiyeti olduğu kesindir. Buna rağmen bu 31 kethüdâ isimleri üzerinde *mu'âf ani'l-avâriz ve't-tekâlif* kaydı bulunan 28 kethüdâ gibi hem avârizden hem de vergilerden mi mu'âflardı, yoksa 13 kethüdâ gibi sadece avâriz vergilerinden mi mu'âf tutulmuşlardı? Bu sorulara kesin bir cevap bulmak pek mümkün gözüküyor. Ayrıca kethüdâların iki ayrı mu'âfiyet statüsüne sahip olmaları neye göre belirlenmektedir? Örneğin küçük cemâ'atlarda kethüdâlık yapanlar sadece avâriz vergisinden mi mu'âf sayılıyorlardı?

Bir cemâ'atte birden çok kethüdâ bulunması bu cemâ'atin farklı kollara ayrılması durumunda uygulanan bir yoldu. Örneğin 190 vergi nüfusuna sahip *Veledân-ı Zâkirlü* tâifesi 4 ayrıba şeklinde yaşamakta olduğundan her obanın başında ayrı bir kethüdâ bulunuyordu. Buna rağmen bu obaların başında bulunan kişiler bu kethüdâlardan farklı kimselerdi. Mesela ilk obabe-nâm *Hızır Hacılı* olarak yazıldığı halde obanın kethüdâsı *Nebi veled-i İbrahim Kethüdâ* idi. *Kethüdâ* bulunup bulunmaması her zaman cemâ'atin nefer sayısına bağlı değildi. Örneğin 51 nefer vergi nüfusu olan *Kara Sekilü* cemâ'atinde 2 ayrı kethüdâ bulunmaktayken (TD.168,v.55a) 172 neferli *Kızıl Hasanlu* cemâ'atinin ise kethüdâları yoktu. (TD.168, v.56a).

Kethüdâlık oğullara veya kardeşlere de bazı durumlarda belirli bir imtiyaz tanıyor olmalıydı ki Velid veled-i Tahir'in *kethüdâzâde* olduğunun belirtilmesine gerek duyulmuştu. Bu tarihte babası Tahir ölmüş olduğundan defterde adı geçmiyor (TD.168, v.59b).

Defter yazım mantığı içerisinde bir *kethüdâ* yazıldıktan sonra varsa bunun çocukları yazılmakta, daha sonra kardeşi bu sefer baba ismi ile yeni ve farklı bir isimmiş gibi yazılmaktaydı. *Toplu* cemâ'atinden *kethüdâlık* görevinde bulunan *Hamza veled-i Ali* yazıldıktan sonra bunun 3 oğlu yazılmış ve daha sonra yine kethüdâ olan *Halil veled-i Ali* ve bunun iki oğlu yazılmıştır (TD.168,v.91b). Bu

iki kardeşten sonra yazılan *İbrahim ve Ömer veled-i Ali* isimli iki mücerred de büyük bir ihtimalle bu iki kethüdânın bekâr kardeşleri idiler.

Kethüdâ olan kişiler de diğer reâyâ gibi çift veya bennakstatusünde toprak tasarruf edebilirlerdi. Bu durumda kethüdâ olduğu için sahip olduğu vergi mu'âfiyeti devam etse bile ekip biçtiği toprağın öşrünü vermek zorundaydı. Nitekim 2 çiftlik yer eken *İskender veled-i Veli* için *kethüdâ* kaydı düşülmüş ama, gerek kendisi için gerekse bennak olarak kayıtlı 2 oğlu için bir mu'âfiyetten söz edilmemişti (TD.168, v.231b).

Mu'âflar arasında en büyük grubu *sipâhî* ve *sipâhîzâdeler* teşkil etmektedir. Kars-ı Maraş Sancağı'nda bunun özel öneminden yukarıda kısaca söz etmiştik. Bizim tek tek isim girerek yaptığımız hesaplamaya göresipâhî sayısı 112, sipâhîzâde ise 80'dir. Ancak ana sipâhî grubu deftere Sipâhî ve Sipâhîzâdegân başlığı altında yazılmış olan 1329 kişidir. Köy veya cemâ'at halkı içerisinde sipâhî ve sipâhîzâdegân sayısı az ise bunlar normal halk ile birlikte yazılmakta, sayı çok olduğunda ise alta *Sipâhî ve Sipâhîzâdegân-ı Cemâ'at-ı Mezbûre* şeklinde başlık konularak yine tek tek yazılmaktaydı. Bu tür yazımda bile bazılarının isminin üzerine *sipâhî*, *sipâhî-i ma'zûl* vs. yazılabilmektedir. Bizim burada tespit ettiğimiz 1.329 kişi bu başlık altında yazılan fakat isimlerinin üzerinde sipâhî veya sipâhîzâdekaydı bulunmayanlardır. Bu kişilerden kaçının sipâhî, kaçının sipâhîzâde olduğunu tespit etmek mümkün değildir. Ama tamamınınavâriz ve tekâlîften mu'âflar oldukları kesindir. Sipâhîlikten azledilmiş (ma'zûl) 1 sipâhî kayıtlıdır.

İki kişinin isimlerinin üzerinde *hâliyen sipâhî* kaydı bulunmaktadır. Bu iki kişinin ismini İcmal Defteri'nde bulmak mümkün olmadı. Aslında diğer sipâhîlerin de İcmal Defterinde yer alan sipâhîlerle aynı kişiler olduğunu kanıtlayamadık. Mufassal Defterde geçen sipâhî isimleri ile İcmal Defterinde geçen timarlı sipâhîlerin isimlerini karşılaştırdığımızda Tatarlı cemâ'atından Üveys veled-i Divan'ın her iki defterde sipâhî olarak kayıtlı olduğunu gördük. Diğer özellikli olabilecek 12 isimden 2 tanesi mufassalda bulundu ise de bunlar bennak ve mücerred olarak kayıtlı idi.

Sipâhî ve sipâhîzâdelerden 83 kişinin ümerâ-i Zulkadriyye'den oldukları belirtilmişti. Örnek olarak Tatar cemâ'atındaki sipâhî ve sipâhîzâdeler içerisinde Ali veled-i Sevdıyar'ın sipâhî ve an ümerâ-i Zulkadriyye'den olduğu belirtilmiş, ancak bu kişinin kardeşleri Ali ve Hamza için ayrı bir kayıt düşülmemişti (TD.168, v.73a). Bu durumda biz sadece Ali'yi Dulkadirli ümerâsından saydık, bunun kardeşlerini sadece sipâhî ve sipâhîzâdegân olarak gösterdik.

Askerî/Örfî mu'âflar tablosunda sancakta toplam 1.693 askerî mu'âfın 25.466 neferlik toplam vergi nüfusuna oranı % 6,48 olarak hesaplanmaktadır.

Şehirli Sipâhîler

1563 yılında tek şehir ünitesi sayılabilecek olan *Kars-ı Maraş* sancak merkezinde 15 mahallede toplam 535 nefer vergi nüfusu yaşamaktaydı. Bu 535 nefer vergi nüfusundan mu'âf statüde bulunan 358 kişinin ise 313'ü (% 58,5) sipâhî ve sipâhîzâdegândır. 6 kişi sipâhî, 8 kişi sipâhîzâde ve 299 kişi ise sipâhî ve sipâhîzâdegân olarak kayıt edilmiştir. Şehirdeki mu'âflardan 2'si imâm, 1'i hatipdir.

*Çobanlı ve Derzilü Mahallesi'*nden 16 kişi *Çobanlı Cemâ'ati'*nden ayrılarak gelip bu mahalleye yerleşmişler ve belki de bu yüzden avârız vergisinden mu'âf tutulmuşlardı (TD.168, v.158b). Diğer iki kişinin isimlerinin üzerine *mu'âf ve mu'âf ani'l-avârız ve'r-rüsûm*denilmiş fakat mu'âfiyet sebepleri açıklanmamıştır *İltaşlı Mahallesi'*nde yaşayan 24 kişi Re'âyâ makûlesi değillerdir ve bu kayda dayanarak bunların da mu'âflar zümresinden sayılması gerekmektedir. Ancak bu kaydın söz konusu 24 kişiye ne gibi mu'âfiyetler sağladığı konusunda kesin bir şey söylememiz mümkün değildir. Bu 24 kişiden ikisinin isimleri üzerinde *Hâliyen sipâhî* denilmiş olmasına bakarsak diğerlerinin de sipâhî ve sipâhîzâdegân sınıfından olduklarını düşünebiliriz.

Burada verilen rakamlara göre şehirdeki 358 mu'âf, şehirlivergi nüfusuna göre % 70 gibi yüksek bir orana ulaşmaktadır. Şehirdeki bu mu'âflar ordusuherhangi bir Osmanlı şehrinde göremeyeceğimiz oranda bir mu'âfiyeti sergilemekte ve tebliğimizin can alıcı noktasını oluşturmaktadır. Lâzikiyye (Denizli) kazâsı ile ilgili bir çalışmada XVI.yüzyılda 16 imam, 10 muhassıla karşılık sadece 5 sipahizâde bulunması Kars-ı Maraş sancağındaki farklı askerî yapıyı açıklayan bir örnek olarak zikredebiliriz (Gökçe, T., (2000), **XVI ve XVII. Yüzyıllarda Lâzikiyye (Denizli) Kazâsı**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay.: 109). Bu örneği Harput, Mardin, Manisa gibi incelenmiş olan sancak ve kazalarla da çoğaltmamız mümkündür.

Mohaç Zaferi'nin ardından 1527 yılında ortaya çıkan *Kalender Çelebive Baba Zünnun* ile *Sülünoğlu* isimli birisinin çıkardığı isyâna dirliği ellerinden alınan bu Dulkadirli sipahileri destek verdiler. İsyanı hazırlayan temel sebep Kadı Muslihiddin'in yaptığı tahrirde haksızlıklar yapılmış olmasıydı (Peçevî İbrahim Efendi, (1981), **Peçevî Tarihi**, I: 90-97; Hammer, V.H.P., (1984), **Osmanlı Devleti Tarihi**, Üçdal Neşriyat: 1334). İsyân, Sadrazam İbrahim Paşa'nın aldığı akıllıca tedbir ile dirlikleri eski sahiplerine iade edilince bastırılabilirdi. İşte bu isyana ve bölgede ortaya çıkan daha küçük çaptaki *Seydioğlu, Donuzoğlu, Yekçe Bey, Veli Halife* isyanı gibi Safevî kökenli isyanlara katılmalarında bölgenin bu önemliaskerî yapısının ekonomik hayata yansması büyük rol oynamıştır (Uzunçarşılı, İ. H., (1975), **Osmanlı Tarihi**, II: 347-348; Solakzâde, (1989), **Solakzâde Tarihi**, II, Haz. Vahid Çabuk: 155-156).

II. İlmî/Şer'î Mu'âflar

Bu başlık altında doğrudan ilmiye sınıfından olan müderris, muhassıl, kadı ve nâib gibi mu'âflar ele alınacak, imâm ve müezzin gibi ilmiye mensupları dinîmu'âflar başlığı altında incelenecektir.

Defterimizde doğrudan müderris olarak gösterilen 14 kişi bulunmakta. Bu 14 kişiden 2 müderris ve 3 müderriszâde 11 neferli Hasan Çelebi cemâ'atine mensuptu (TD.168, v.150a). Müderrisler *mu'âf ani'l-avârız ve t-tekâlîf* statüsünde olduğu gibi bunların kardeşleri bazen bütün vergilerden mu'âf olabilmekteydi. Defterde kayıtlı 5 müderris kardeşi Kürtil cemâ'atinden Mevlana Musa Halife'nin kardeşleri idiler (TD.168, v.270b.). Divane Hasanlu cemâ'atinden 21 kişi ise müderris ve müderriszâde oldukları için mu'âf ani'l-avârız ve t-tekâlîf oldukları gibi diğer rûsûm-ı saireden de mu'âf tutulmuşlardı. Bu 21 kişi Mevlânâ Muhyiddin'in oğlu ve akrabaları idiler. Bunlardan kimi müderris, kimi ehl-i ilm, kimi sâlih ve dindâr (mütedeyyin) ve ibadetine düşkün (muttekî) ve duacılar idiler (TD.168, v.134b.).

Karpuz cemâ'atinden 27 kişi de *Mevlana Ak Şemseddin*'in halifeleri oldukları için raiyyet ve raiyyet oğulları olmadıklarına dâir ellerinde hükm-i hümayûnları bulunmaktaydı (TD.168, v.123a).

Mevlana Ak Şemseddin Fâtih dönemi âlimlerinden olduğu hâlde Çukurova'da yaklaşık 100 yıl sonra bile akrabaları oldukları için bazı kişiler *avârız-ı divaniyyeden ve tekâlîf-i örfiyyeden* mu'âf olabilmekteydiler. Ağ Viranlı cemâ'atinden 17 kişi *Ak Şemseddin*'in akrabası sıfatıyla vergiden mu'âf tutulmuşlardı (TD.168, v.147b.). 2 kişi ise ücret almadan *hasbî* olarak müderrislik yapmaktaydı.

Buk'a (çoğulu *bikâ'*) kelimesi Selçukluların bir hatırası gibi Anadolu'nun bazı şehirlerinde kalmış ve Tahrir defterlerinde genellikle *medrese* ile *sıbyan mektebi* arasında bir statüde bulunan eğitim kurumunu anlatmak için Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'da bu anlam ile kullanılmıştır. Muhtemelen 10 akçanın altındaki medreselere *buk'a* denildiği ve buralara mahallî kadının teklifiyle tayin yapıldığı anlaşılmaktadır (İpşirli M., (1992) "Buk'a", *DIA*, 6, 386). Defterimizde 14 müderris dışında 8 kişi de *müderris-i buk'a* olarak kayıtlıdır. *Lü'lü* cemâ'atinden *Mustafa Fakih veled-i Kasım*'ı müderris sıfatı ile; bu kişinin kardeşi Abdülkerim Fakih ise *müderris-i buk'a* sıfatı ile kayıtlı olduğu halde aşağıda neferen kısmında müderris sayısı 2 olarak gösterilmiştir.

Defterimizde 3 kişi *müderriszâde* olarak kayıt edildiği halde bir kişi için *veled-i müderris* notu düşülmüştür. *Ehl-i ilm* sözü ile her hâlde okur yazar kişi anlatılmak istenmekte. Bunlardan bazıları ise medreselerde *hasbî müderris* olarak görev yapabilmekteydi. *Hasbî müderrislik* yapan *Hüsam Halife veled-i Ali*'nin bir oğlu *müderris* ve diğer oğlu ise *muhassıl*, yani medrese öğrencisi idi (TD.168, v.279a). *Ehl-i ilm* olmak bir ayrıcalık yaratmış olmalı ki *Abdi Fakih veled-i Veli Fakih*'in oğullarından henüz bekâr olan Hasan deftere hem *muhassıl* ve hem de *ehl-i ilm*

diye yazılmıştı (TD.168,v.137a). İlim ehli olanlar Allah katında duaları makbul sayılacak kişiler olarak kabul edildiğinden *Yusuf Fakih veled-i Hasan Fakih* deftere *ehl-i ilm ve duacı* olarak geçirilmişti (TD.168, v.108b).

Osmanlı tahrir defterlerinde medrese öğrencileri için ilim tahsil eden anlamında çoğu zaman *muhasıl-ı ilm* veya kısaca *muhasıl* denilmekteydi. *Muhasıl* kelimesinin öğrenci anlamında kullanıldığına işaret etmemizden sonra (Kurt, Y., (1992), **XVI. Yüzyıl Adana Tarihi**, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 83), *muhasıl* kelimesi üzerine kapsamlı bir çalışma yapıldı (Sezai, S., (2000), “Tahrir Defterlerindeki ‘Muhasıl’ Deyimi Üzerine Bazı Bilgiler”, 222).

Defterimizde muhasıl olarak kayıtlı 72 kişi bulunmaktadır. Bunlardan 6’sının babası imâmdır. Birisinin babası müezzin, birisinininki hasbî müderris, birisinininki ise nâ’ibü’ş-şer’ olarak kayıtlıdır. Hasbî müderris olan kişinin 2 oğlundan birisinin *müderris* ve diğerinin *muhasıl* olduğunu bilmekteyiz. *Dervişân-ı Şeyh Pirli ve Dervişân-ı Şeyh Yaylak* cemâ’atlerinden de birer kişi muhasıl vardır. Bir kişi için hem *muhasıl* ve hem de *ehl-i ilm* deyimleri birlikte kullanılmıştır (TD.168, v. 137a).

Nâ’ibü’ş-şer veya kısaca *nâ’ib*, kadı yardımcısı demektir. Sancakta 12 nahiyeye bulunduğu halde toplam 7 *nâ’ibü’ş-şer* kayıtlıdır. Neccarlu cemâ’atinden İmirza veled-i Hasan *du’âcı* olduğu için tamamı mu’âf olan bir cemâ’atten olduğu halde isminin üzerine yine de *nâ’ibü’ş-şer’ mu’âf* kaydı düşülmüştü (TD.168, v.58b). Şadilü cemâ’atinden *Nâ’ibÜmmet Fakih veled-i Resul*’ün mu’âfiyetinin *mu’âf ani’l-avârız ve t-tekâlif* olduğu belirtilmişti (TD.168, v. 82b.).Göksun ilçesi o zamanda bir köy statüsünde idi ve Göksunlu cemâ’ati tarafından iskân edilmişti. Bu cemâ’atin sipâhîlerinden olan *Ali Kaya veled-i Mehmed*, aynı zamanda *nâ’ibü’ş-şer’* olarak görevli idi (TD.168,v.239b). *Muhsinlü* cemâ’atinden *Mehmed Fakih veled-i Mustafa*2 oğlu ve bir kardeşi ilebu cemâ’ate belki de sonradan katıldıkları için isimleri neferen listesinden sonra yazılmıştı (TD.168,v.287b). *Ali Fakih veled-i Bedreddin* aslen *Oruçlu* cemâ’atinden olduğu halde kardeşleri ile birlikte gelip *İskefne* köyüne yerleşmişlerdi. 6 vergi nüfusundan oluşan bu topluluk sipâhî olan büyük ağabey *Mustafa* ve bunun oğlu *Fazlullah* ile 4 kardeşinden ibaretti. Kardeşler nâ’ib olan *Ali Fakih*’ten sonra *Mes’ûd*, *Veli Fakih* ve *Abdullah* idi. Veli’nin *Fakih* olarakılması bir lakab olarak görmemek ve ağabeyi gibi Veli’nin de mollalık yolunu seçtiğini düşünmek gerekir. XVI. yüzyılda okuyabilmek genelde ailede birilerinin ilmiye sınıfından olması ile mümkün olabilmekteydi.

III. Dinî Görevliler; Dervişler, Abdallar

Çeşitli vergilerden mu’âf sayılan dini görevlilerin başında imâmlar gelmektedir. Defterimizde 177 imâm tespit edilmektedir. Ayrıca 1 imâm için aynı zamanda *pir* kaydı düşülmüştür. *Seydi Hacılı* cemâ’atinden *Abdurrahman Fakih*

veled-i Armağan ise imâm olduğu hâlde *Çağsındı* köprüsünün bakım ve onarımı karşılığında avârız ve tekâliften mu'âflar arasındayazılmıştır (TD.168, v.94b). *Hanifi veled-i Ali Fakih* isimli kişi ise *imâmzâde* olarak kayd edilmiştir. Aslında imâm çocuklarının zaten belirli bir mu'âfiyeti varken sadece bu kişinin *imâmzâde* diye belirtilmesinin sebebi bizce açık değildir. *Zâkirlü* tâifesine bağlı *Kütünlü* cemâ'atinde *Enbiya Fakih veled-i Hızır* imâmlık yapmakta ve bununbekâr olan kardeşi *Ahmed* ise *muhassıl* olarak geçmekte. Yine aynı cemâ'atte ikinci imâm olan *Pir Gayib Fakih* 5 kardeşin üçüncüsü idi ve diğer 4 kardeşi de *mücerred* statüsünde kayıt olunmuşlardı (TD.168,v. 89b). Kardeşi *kethüdâ* olan 2 *imâm*, *eli beratlı* 1 *imâm* bulunmakta. İmamlardan birisi ise *Hürrem Paşa'nın*azadlı kölelerinden *Ali Fakih veled Abdullah* idi(TD.168,v.245a).

Sancakta 9 *hatib*, 1 *hatibzâde*, 7 *müezzin* ve 1 de *nazır-ı zâviye* olan kişi kayıtlıdır. Ayrıca 4 kişi *Vakf-ı Zaviye-i Hacı Paşalu* oldukları için mu'âf sayılmışlardı. Defterimizde mülk ve vakıf kayıtları dolayısıyla 6 vakıf sahibi ile7 zâviye sahibinin adı geçmektedir. Bunlar içerisinde en çok *Dulkadirli Beyi Alaüddeve Bey* ve çocuklarının adını görmekteyiz. İmam ve hatiplerden resmi raiyyet alınmadığı halde müezzin ve kayyumlardan bazı yerlerde alınabilmekteydi (İnalçık, H., (1996), "Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü", **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, Eren Yayıncılık: 52). Kaynağımızda müezzinlerin imamlarla aynı statüde oldukları görülmektedir.

Abdâl deyimi, dünya ilgilerinden kurtularak kendisini Allah yoluna adayan ve *ricâlü'l-gayb* diye adlandırılan evliyâ zümresi içinde yer alan sûfi veya erenler hakkında kullanılır. (Uludağ, S., (1988), "Abdâl", **DİA**, 1, 59); (Köprülü, O. F., (1988), "Abdâl/Edebiyat", **DİA**, 1,61-62). Çingenelerden tamamıyla farklı olan ve kendi aralarında gizli bir dil konuşan abdâllar bugün Anadolu'da daha çok göçebe olarak Denizli, Sivas, Amasya, Çorum,Konya ve Osmaniye taraflarında yaşamaktadırlar (Yazıcı, T., (1994), "Derviş", **DİA**, 9, 188-189). Anadolu'daki abdâllara daha çok Alevî sahalalarında rastlanması bunlardan büyük kısmının Alevî olduğu şeklinde yorumlanmıştır (Köprülü, O. F., "Abdâl/Edebiyat", 62). Ancak 1802-1803 yıllarına ait 3 adet belgede Osmaniye (Kınık) yöresinde yaşayan *Abdâlân Cemâ'ati'nin Hacı Bektaş Velî* evlâdından oldukları ve bu yüzden bazı vergilerden mu'âf tutuldukları görülmektedir (Kurt, Y., **Çukurova Tarihinin Kaynakları III**, 462-465). 1563 tarihli mufassalımızda Göksun çevresinde yaylamakta olan *Saru Danişmendlü* cemâ'atinden *İbrahim veled-i İsa'nın mücerredve abdâl* olduğu belirtilmişti. İsa bu tarihte ölmüş ve 5 oğlu deftere mükellef olarak yazılmıştı. Bunlardan ilk çocuk olan *Piri* ve kardeşi *Murad bennak*, *Pir Gayb*, *Ali* ve *abdâl* olan *İbrahim* mücerred idiler. Bu durumda abdâllık bir kan bağıını değil, *dervişlik* gibi, *muhassıllık* gibi bir mesleği, dolayısıyla bir tercihi gösterir niteliktedir (TD.168,154a). Ancak *Abdâlân-ı Osman Halife'*den 6 kişi doğrudan bu özelliklerinden dolayı grup halinde mu'âf yazılmışlardı (TD.168, v. 307a). *Mu'âf ani'l-avârız ve t-tekâlif* olarak kayıtlı bu 6 kişiden ilki, tahrirde âdet olduğu

üzere *Osman Halife* oğlu *Yunus* idi (TD.168,v.307a). Buradaki *halife* sözcüğü de bizim için önemlidir. *Halife*, tarikat içerisinde şeyhin kendi adına müridleri terbiye ve irşâd etme yetkisi verdiği mensuplarına denilmekteydi (Uludağ, S., (1997), “Halife”, **DIA**, 15,300). Defterimizde *Abdalan-ı Osman Halife*’den sonra yazılan grup ise *Dervişan-ı Osman Halife veled-i Yakub Halife* idi. Bu grubun da *Sünbül Sinan Halife*’nin dervişlerinden olduğu ayrıca belirtilmişti (TD.168, v.307a).

Dervîş kelimesinin aslı Farsça olup çoğu zaman yoksul, dilenci anlamında kullanılmıştır. Gerçek dervişler nefislerinin benliğini kırmak için ara sıra dilencilik yaparlar, ancak bunu meslek haline getirmekten kaçınırlardı. Çeşitli tarikatlar kendilerine mahsus dervîş tipi oluşturmuşlardı.

Dervîşân-ı Şeyh Sünbül 27 neferli bir *dervîşler* topluluğu idi ve *Kara Hamzalı* cemâ’atine bağlı olarak yaşıyorlardı (TD.168, v.336a). *Şeyh Sünbül* dervişlerinden 2 kişinin babası *Tay Halife* olarak gösterilmekteydi. *Şeyh Sünbül* veya *Sünbül Sinan Efendi*, *Halvetî* tarikatlerinin bir kolu olan *Sünbülüye (Sunbuliya)* tarikatının kurucusu olup 1475-1480 yılları arasında Merzifon’da doğmuştu (Yazıcı, T.,(1979), “Sünbülüye,Sunbuliya”, **İA**, XI (2), 236-237). İşte *Yakub Halife*’nin oğlu *Osman Halife* dervişleri bu *Sünbül Sinan Halife*’nin yolundan gitmekteydiler. 6 kişilik *Abdâlân-ı Osman Halife* topluluğuna karşılık *Dervîşân-ı Osman Halife*55 dervîşten oluşan yörenin en büyük şeyh ve dervîştopluluğu idi (TD.168,v.307a.). *Osman Halife*’nin abdâlları da dervîşleri de *avârizdan ve tekâlîften* mu’âf oldukları halde bunların ayrı ayrı yazılmış olması farklı bir görüş ve anlayışın işareti sayılabilir. 55 kişilik *dervîşân* topluluğunun *Kavurgalı* tâ’ifesinden olduğu belirtildiği halde 6 kişilik *abdâlân* grubu için böyle bir kayıt düşülmemiştir.

Sancakta bu saydığımız dinî nitelikli mu’âflardan ayrı olarak *Dervîşân-ı Sülmen Halife* (33 nefer), *Dervîşân-ı Şeyh Abdi* (10 nefer), *Dervîşân-ı Şeyh İbrahim* (9 nefer), *Dervîşân-ı Şeyh Pirli* (18 nefer), *Dervîşân-ı Şeyh Şâmî* (31 nefer), *Dervîşân-ı Şeyh Yaylak* (20 nefer), *Veledân-ı Şeyh Hayreddin* (11 nefer), *Veledân-ı Şeyh İbrahim* (10 nefer), *Hulefa-i benâm Büyük Mescidlü* (16 nefer), *An cemâ’at-ı Hacı İbrahim* (7 nefer) olmak üzere14 ayrı gruptan toplam 260 kişi mu’âf sayılmışlardı. Kadirli çevresinde siyasî faaliyetlere katılan ve *Dervîşan-ı Şeyh* diye anılanSeydioğulları’nın (Güvel, S., 2001, Sumbas ve Gökvelioğulları, Ekrem Matbaası: 46)bu şeyh ve dervîşler zümresinden hangisinin soyundan geldiklerine dair elimizde şimdilik kesin bir bilgi bulunmuyor.

Bu sayılan dinî nitelikli mu’âflardan ayrı olarak *du’âcı* oldukları için 26 kişi mu’âf yazılmışlardı. Bunlardan 11 neferi *Salavatlı* cemâ’atinden; 14 neferi *Herbuze* cemâ’atinden idi. Elbette bu iki cemâ’at *du’âcı* sıfatıyla bu kadar kişiyi mu’âf saydırdıklarına göre bu kişilerin de dinsel bir yönlerinin olduğunu kabul etmek gerekir. Belli ki bir tarihte bu kişilere bu isim altında böyle bir mu’âfiyet tanınmıştı ve 1563 yılında da bu mu’âfiyet devam ediyordu.

Ehl-i hallolduğu gerekçesiyle 1 kişi mu'âf sayılmıştı. Sarı Hamzalu cemâ'atinden ilk isim olan Şeyh Hızır veled-i Hasan,ehl-i hâl ve ehl-i sülûk, vâcibü'r-ri'âyeolduğu gerekçesiyle mu'âftı. Bunun oğlu Mehmed iseehl-i sülûk, du'âcı olduğundanvâcibü'r-ri'âyeyani saygı gösterilmesi gereken kişilerden sayılıyordu. Ancak Mehmed'in Ali, Abdulkadir, Abdurrahim, Kasım isimlerini taşıyan ve hepsi de bekâr olan diğer 4 kardeşi için böyle bir ayrıcalık söz konusu değildi. Beş oğlu da vergi mükellefi olan Şeyh Hızır'insadece yaşından dolayı saygı gösterilmesi gerekli yaşlı bir şeyh değil (TD.168,v.68b) aynı zamanda 6 dervişi bulunan dinî niteliğe sahip bir şeyh olduğunu yukarıda yazmıştık.

XVI. yüzyılda *seyyidlik* iddiaları henüz ayyuka çıkmamıştı. Kars-ı Maraş Sancağı'nda bu kadar derviş ve şeyh bulunmasına rağmen *seyyid* olarak kayıtlı sadece 4 kişi bulunuyordu. *Süleyman Tatalu* cemâ'atinin hâsılı altında ve cemâ'atin sipâhîzâdeleri üzerinde bu 4 kişinin adı yazılmıştı: *Seyyid Halil veled-i Seyyid Ümmet, Seyyid Mustafa veled-i o, Seyyid Ali veled-i Seyyid Ümmet, Seyyid Mehmed veled-i o* (TD.168,v. 63b.).*Bir kişi ise sâlih olduğu için mu'âf sayılmış olan bir kişiyide duacılar zümresi içinde değerlendirmek daha doğru olacaktır* (TD.168,v.238a).

IV. Hizmet Mu'âfları

Osmanlı devleti bazı kişi veya gruplara hizmetleri karşılığında ya belirli bir gelir kaynağını dirlik (timar) olarak vermiş veya bu kişileri bazı vergi gruplarından mu'âf tutmuştu.

Kars-ı Maraş sancağında Mağara nahiyesinde Bugünkü Turfanbeyli İlçesi) Yavaca Dağı'nda yıllık geliri 200.000 akça olan büyük bir gümüş ve kurşun madeni işletilmekteydi (TD.168,v.27aII). Bizim hesaplamalarımıza göre bu madende 9 ayrı cemâ'atten toplam 367 kişi kayıtlı idi. Madenci olan Hacı Mustafa cemâ'atinden 10 kişi aynı zamanda sipâhî ve sipâhîzâde idiler. 4 kişi kethüdâ, 3 kişi imâm olmak üzere 15 kişi zaten mu'âfiyeti gerektiren belirli bir görevleri olduğu için mu'âf olduğundan defterimizde toplam kânciyan 350 kişi olarak gösterilmişti (İD.190,v.2b). İcmal Defterinde verilen rakam ise 366 kişidir. Bu madendeMaraş sancağında madencilikle ün kazanmış olan Kırnos isimli gayrimüslim köyünden ve o zaman birerköy olan Zeytun'dan ve Haçın'den 8'er nefer ve Geben'den 3 nefer gayrimüsliminde çalışmakta (eşmekte) olduklarını biliyoruz (TD. 168,v.27aII). Abdi veled-i Hasan isimli kişi padişah beratı ile madene kâlcı tayin olunmuştu (TD. 168,v.27bI).

Kürekçi kelimesi Osmanlı literatüründe başlıca 2 anlamda kullanılmıştır: 1. Osmanlı donanmasında kürek çeken kürekçiler. 2. Devlete ait çeltik nehirlerinde hizmet gören işçiler. Defter kayıtlarımıza göre Kars-ı Maraş sancağındaikinci anlamda hizmet veren ve mu'âf ani'lavârız ve'r-rüsûm olan 660 kişi bulunmaktaydı. Sancakta bulunandevlete ait 44 çeltik nehrinde görev yapan bu

reis ve kürekçilerden başkacomşu Kınık kazâsındaki mirî çeltik nehirlerinde görev yapan 225 kişi ile birlikte sancakta toplam kürekçi sayısı 885'i bulmaktaydı. Bunlardan 15'i reis, 9'u reis-i müşterek olarak kayıtlıydı. 660 kürekçi içerisinde 1 kişinin aynı zamanda imâm olduğunu görmekteyiz.

Çeşitli cemâ'atlerden olan bu kişiler; şahin, sefid, esperi, seyfi, balaban gibi vahşî av kuşlarını tüleme mevsiminde alıp yetiştirmek ve o yörede bulunan doğancıbaşıya teslim etmekle görevli idiler. Bu yüzden kimisi kayacı, kimisi dîdebân, kimisi getirici şeklinde özel deyimlerle anılmaktaydı. Kanunnâmede belirtilen mîr-şikâr ve doğancıbaşı'nın isimleri defterde açıklanmamıştır. Sayyadân topluluğu ile ilgili olarak 51 ayrı kalemdetoplama 543 kişinin mu'âf tutulduğunu görmekteyiz. Balabanlu, Tatarlu, Karaca Osmanlu cemâ'atleri av kuşları konusunda uzmanlaşmışlardı, Tatarlu'dan 44 kişi, Avcı Osmanlu'dan 48 kişi sayyâdân yazılmışlardı. Bu mu'âfiyetin bütün avâriz-ı divaniyye ve tekâlîf-i örfiyyeyi kapsadığı sayyadân Kanunnâmesi'nde açıklanmıştı. Bunun dışındaki arûsâne ve resm-i ganem gibi vergileri ise mîr-şikâr ağa tarafından o yörede görevlendirilen doğancıbaşıya ödenecekti (TD.168,v.16a). Yol Kudlu Cemâ'ati ise sayyâdân-ı vaşak olarak kayıtlı idi. Bu kişiler her sene devlete 2 tane vaşak verirler ve bu sayede avâriz ve tekâlîften, hatta diğer vergilerden ve resm-i ganemden bile mu'âf sayılırlardı (TD.168,v. 245b).

“Derbend” adı verilen tehlikeli geçitleri bekleyen derbendçiler de bu hizmetleri karşılığında avâriz ve tekâlîften mu'âf sayılmışlardı. Kars-ı Maraş sancağında adı geçen Ağca Han Derbendi artık önemini kaybetmiş olmalı ki burada görevli bir derbendci topluluğu göremiyoruz. Buna karşılık komşu Üzeyir (Dört Yol, İskenderun) sancağında Bakras bölgesinde bulunan Han-ı Cedidiğin 155 nefer; Karan Kapu (Karanlık Kapı) Derbendi için 60 nefer olmak üzere toplam 215 nefer Kars-ı Maraş sancağından derbendci yazılmıştı (TD.168,v.266b).

Köprülerin ve yolların bakım ve onarımı ile görevli meremmetçiyân zümresi de görev yaptıkları sürece avâriz ve tekâlîften mu'âf idiler. Defterimizde, Seydi Hacılu cemâ'atinden 16 kişinin Çağsındı köprüsünün bakım ve onarımı ile görevli oldukları için mu'âf ani'l-avâriz ve't-tekâlîf olarak kayıtlı olduklarını görüyoruz (TD.168,v.151b-156a).

“Küre” kelimesi “maden ocağı, demir” anlamında kullanılmaktaydı. Defterimizde Taife-i Küreciyân başlığı altında 624 nefer vergi nüfusuna sahip 5 ayrı cemâ'at kayıtlı oldukları halde bunların gerçekten bir maden işçisi oldukları yolunda hiçbir mu'âfiyet belirtilmemiştir (TD.168,v.151b-156a). Madencileri Taife-i Kânciyân olarak yazdığından burada adı geçen küreci deyiminin sadece tâife adı olarak düşünülmesi gerekecektir.

Mu'âfiyetleri konusunda açıklık bulunmayan küreciyân topluluğu dışında diğer 5 hizmet grubundan toplam 2.026 yetişkin erkeğin mu'âf sayıldığını görmekteyiz. Bunun toplam nüfus oranı ise % 7,96'dır.

Tablo I: Hizmet Mu'âfları

Sıra	Hizmet Grubu	Neferen	%
1	Derbendçiyân	215	0,841
2	Kânciyân	367	1,436
3	Kürekçiyân	885	3,463
4	Sayyadân	543	2,125
5	Meremmetçiyân	16	0,062
	TOPLAM	2026	100

V. Engelli Mu'âflar

Kars-ı Maraş Sancağı'nda yaşlılık veya vücutça bir eksiklik dolayısıyla mu'âf tutulan 136 kişi bulunmaktaydı. Bunların % 58,8'ini *pîr* veya *pîr-i fânî* denilen yaşlılar oluşturuyordu. Artık iş göremeyecek kadar yaşlanmış olan bu dedeler de normal reâyâ gibi deftere kayıt edildikten sonra isimlerinin üzerine mu'âfiyet sebepleri yazılmaktaydı. Burada 59 kişinin *pîr-i fânî*; 8 kişinin *pîr*; 8 kişinin *pîr-i nâ-tüvân* (güçsüz ihtiyar), 2 kişinin *pîr-i fânî bi-amel* (iş yapamayacak durumda ihtiyar) şeklinde yazılmış olduğunu görüyoruz. Birer kişi ise *pir ma'lûl*, *pîr a'mâ*, *pîr fakr* olarak kayıtlıdır.

A'mâ diye kayıtlı gözleri görmeyen 17 kişi vardır. Tek gözü görebilen kişinin normal bir işi yapabileceği düşünüldüğünde bu 17 kişinin 2 gözünün de görmediğini düşünmek gerekir.

Lâl denilen dilsizlerin sayısı 4; *ma'lûl* diye adlandırılan hastalıklı belki de felçli kimselerin sayısı 26 olarak hesaplanmaktadır. *Ma'lûl* olan kişilere aynı zamanda muhassıl yani medrese öğrencisi olan 1 kişiyi de ekleyecek olursak *ma'lûl* sayısı 27 olur (TD.168,v.119b). Kutlu Beylü cemâ'atinden *Hasan veled-i Bayındır*'ın elinine şekilde kaybettiğini bilemiyoruz ama deftere *yek dest* yani tek elleri olarak yazılmıştır (TD.168,v.99b).

Mecnûn, *mezcûb*, *dîvâne* kelimeleri çoğu zaman eş anlamlı olarak kullanılmasına rağmen defterimizde 13 kişi *dîvâne* (TD.168, v.81b), 1 kişi *bi-amel mecnûn*, 3 kişi de *mezcûb* olarak yazılmıştır. Burada verilen rakamlardan hareketle bir genellemede bulunmak gerekirse vücutça maddi hata ve eksikliği olanların sayısının psikolojik rahatsızlıklara göre daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. 17 psikolojik hastaya karşılık (% 0,066),49 vücutça eksikliği olan kişi (% 0,19) bulunmaktadır. Vergiden mu'âf olan 77 yaşlı kişi dışında görme veya işitme engelli 59 kişi kayıtlıdır.Uluslararası ölçek olarak kabul edilen engelli nüfusun

genel nüfusa oranı % 14 olduğu hâlde (<http://www.ozelegitimciler.org/modules>) XVI. yüzyıl için bu oran % 0,23 olarak hesaplanmaktadır. Aradaki büyük fark doğal olarak biraz da XVI. yüzyıl ve XX. Yüzyıl arasındaki engelli tanımından kaynaklanmış olduğu düşünülebilir.

VI. Diğer Mu'âflar

Azad edilmiş köleler deftere *mu'tak* diye yazılmakta ve baba adları genelde *Abdullah* olarak değiştirilmekteydi. Defterimizde toplam 37 kişinin isimlerinin üzerinde *mu'tak* kaydını görmekteyiz. Bunlardan 35'inin baba adları *Abdullah*'tır. *Sadullah veled-i Abdurrahmanmu'tak* olduğu halde *Abdullah* yerine aynı anlama gelebilen *Abdurrahman*baba ismiyle anılmaktadır. *Abdullah veled-i o* (Yusuf) isminin üzerinde *mu'tak* kaydı varsa da *Abdullah*'ın babası da vergi mükellefi olarak yazılmış gerçek bir kişi olduğundan *Abdullah*'ın *mu'tak* olması doğru olmasa gerek. Sanıyoruz ki bir sonraki isim olan *Ferruh veled-i Abdullah*'a yazılması gereken *mu'tak* kaydı yanlışlıkla *Abdullah*'a yazılmıştır (TD.168, v.84b). Adana sancağında tespit ettiğimiz *mu'tak*lara belirli isimler verilmesi geleneğine Kars-ı Maraş Sancağında da uyulmaktaydı. *Abdurrezzak veled-i Abdullah* için *mu'takzâde* kaydının düşülmüş olmasının bu kişi için ne gibi bir *mu'âfiyet* sağladığını bilemiyoruz (TD.168, v. 169a). Aslında *mu'taklar* için bile doğrudan bir *mu'âfiyet* belirlenmemiştir. *Hacı Mehmed veled-i Abdullah*'ın nasıl hem *mu'tak*, hem de *an evlâd-ı Dulkadir* olduğunu ise tam çözebilmiş değiliz (TD.168, v.316a).

Çörek cemâ'atinden 2 kişi tahrir defterlerinde pek göremediğimiz bir gerekçe ile *mu'âf* sayılmıştı: *Fakîrî'l-hâl* olmak (TD.168, v.166b). *Mu'âflarının* çokluğu ile dikkat çeken bu cemâ'at içinde bu kişinin *fakîrî'l-hâl* sayılması babasının *Şeyh Abdurrahman* olması ile ilgili idi. Nitekim *Kızıl Yusuf*lu cemâ'atinden *Hamza veled-i Ümmet* de *Şeyh Abdurrahman*'ın dervişlerinden olduğu için *fakîrî'l-hâl* diye yazılmıştı. Bu durumda *fakîrî'l-hâl* deyiminin *derviş*, *miskîn* veya *abdâl* anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz.

Mülk sahibi olarak adı geçenler çoğunlukla *Dulkadir beyleri*, *Mevlana Davud Fakih*, *Mevlana Mahmud bin Taceddin*, *Sancakbeyi Mahmud Bey*'in oğlu *Yusuf*, *Ahmed veled-i Arslan* gibi kimselerdir. *Malikâne divânî* sistemi uygulandığı köy ve mezraalarda malikâne hissesi genelde hububât (gılâl)'ın yarısı, üçte biri veya dörtte biridir. Gılâlin diğer kısmı ve rüsûm timara verilmektedir. Bir değirmen ve bir çeltik nehri dışında bağımsız ve büyük gelire sahip mülkler görülmez. *Dulkadiroğlu Kaplan Bey*'e mülk olarak verilmiş olan değirmenin bir süre sonra vakfa dönüştürüldüğü yine aynı kaydın devamından anlaşılmaktadır (TD.168, v.164a).

Bazı kişiler ve bunların çocukları veya kardeşlerinin isimleri üzerinde *mu'âf ani'l-avârız* kaydı bulunmasına rağmen bunların niçin ve hangi vergilerden *mu'âf* tutuldukları açıklanmamıştır. Örneğin Çal Atlu cemâ'atinden İsa veled-i Ümmet ve bunun kardeşleri Selman ve diğer Selman 169 neferli cemâ'atin sonuna

yazılmışlar, ancak niçin avâriz vergisinden mu'âf tutulduğu belirtilmemiştir (TD.168,v.71a).

Bazen de bir cemâ'atin bir bölümü veya tamamı mu'âf sayılırken mu'âfiyet sebebinin açıklanmasına gerek görülüyordu. Örneğin *Çobanlu* cemâ'atından olup Kars-ı Zulkadriyye merkezine gelerek *Çobanlu ve Derzili* diye bir mahalle teşkil eden 16 kişi *mu'âfani'l-avâriz* olmasına rağmen niçin mu'âf tutulduğu açık değildir. Daha önceşehirlî sipâhîleri açıklarken bu konuya değinmiştik (TD.168, v.158b).

SONUÇ

Kars-ı Maraş Sancağı Dulkadiroğulları Beyliği'nden gelen özel konumu nedeniyle diğer sancaklara göre daha büyük oranda bir mu'âflar zümresine sahiptir. 25.466 nefer vergi nüfusundan 2026'sını derbendci, kâncı (madenci), kürekçi, sayyadan gibi hizmetli mu'âflar oluşturur(%7,95). Askerî taifesinden olan mu'âflar ise 1.693 nefer olup (% 6,64) bunlardan 1.421 neferi sipâhî ve sipâhizâdelerdir. İmam, hatip gibi dinî mu'âflar 195 kişi oldukları halde dervişân veya abdâlân ismi altında mu'âf tutulan 265 kişi bulunmaktaydı. *Ehl-i ilm* olan 189 mu'âftan 72'si medrese öğrencisi, 35'i ise müderris veya müderriszâdedir.

Kars-ı Maraş Sancağı'nda toplam 4.664 olarak tespit ettiğimiz mu'âfların vergi nüfusuna oranı ise % 18,31'dir. Mu'âf zümresinin bu kadar yüksek bir oranda oluşu bölgenin Osmanlı öncesi idâri yapılanması ile ilgili görünmektedir. Mu'âfiyetleri ellerinden alınan eski tımarlı sipâhîlerin yol açtığı isyan hareketinin İbrahim Paşa'nın aldığı akıllı bir tedbirle, bu kişilere mu'âfiyetlerini tekrar tanıyarak çözümlenebildiğini bilmekteyiz.

Bu araştırma tarihî bir olayı tetikleyen sosyal ve ekonomik yapıyı rakamlara dayalı olarak ortaya koyması açısından önem taşır. **Tahrir Defterlerinin** sistematik olarak detaylı bir şekilde incelenmesi ile önemli kıyaslamaları yapabileme imkânına sahip olabileceğiz.

Tablo II: Kars-ı Maraş Sancağı'nda Mu'âflar

Sıra	Görev	Nefer	%	Açıklamalar
I	Askerî-Örfî Mu'âflar	1693	6,64	Sipâhî 112; S.zâde 80; SSZD 1329
II	İlmî / Şer'î Mu'âflar	189	0,74	Muhassıl 72; Müderris 14, Müderris ve müderriszâde 21; nâibü'ş-şer' 7.
III	Dinî Mu'âflar	516	2,02	İmam 179; Hatîb 9; Müezzin 7; Dervişân ve abdâlân 265.
IV	Hizmetli Mu'âflar	2026	7,95	Derbendciyân 215;Kânciyân 367;Kürekçiyân 885; Sayyâdân 543;Meremmetçiyân 16.
V	Özürlü Mu'âflar	136	0,53	Pir-i fani vs: 80; A'mâ 17; Ma'lûl 26, Divâne vs. 17;Lâl 4.
VI	Diğer Mu'âflar	119	0,46	Mu'tak 37; fakîrû'l-hâl 2;mu'âf :58
	TOPLAM	4664	18,31	